

הארה להערה

(למאמרו של י' כ"ץ, תרביץ, מח, תשל"ט, עמ' 374–376)

מאת

ישראל תא-שמע

1. פרופ' י' כ"ץ העמיד השגה עיקרית על מאמרי, כי אין להסיק עובדה היסטורית, מתוך שלושת התעודות הפרובנסאליות אשר פירסמתי, על דבר קיומו של חיווך מוסלימי במסחר היהודי-נוצרי ביום אידם (יום א'). לדבריו: 'תשובתם החד-משמעית [של המדיאבליסטים שנשאלו על ידו] היתה, כי אין כמעט רמז במקורות למציאותם של מוסלימים'. על-כן פירש פרופ' כ"ץ את התעודות כדיונים אקדמיים של תלמיד בפני רבותיו, שדבר אין להם עם המציאות כשטח. אמנם, לוא גם היו השאלות אקדמיות בלבד, כדבריו, חייב היה כ"ץ להסביר מדוע נולדו כמותן בפרובאנס בלבד, ולא באשכנז ובסביכותיה — שבשתיהן לא היתה אוכלוסיה מוסלימית — ומניין ההבדל הגדול בין תוכן דיוניהם של בעלי ההלכה האשכנזים והפרובנסאלים בסוגיית המסחר היהודי-נוצרי.
2. הספרות העברית בת-הזמן אינה משקפת מציאותה של אוכלוסיה מוסלימית בפרובאנס של המאה הי"ב, ובוה דומה שתקתה לשתיקת המקורות הכלליים שהוזכר כ"ץ, ושתיקה כפולה כזו הרי היא כ'הודאה' לכאורה. אולם מן הדין הוא שלא לפרש את המקורות החרדיים כך ש'תאימו' דווקא לתדמית המקובלת עלינו. אני עצמי כתבתי — ומשפט זה צוטט ע"י כ"ץ בדבריו — 'כי היהודים השתמשו בשירותיהם של סוחרים (?) מוסלמים כדי לקיים את המסחר עם הנוצרים בימי אידיהם', והנה דווקא מציאותם של סוחרים מוסלימים אלה, בסביבת העיר נרבונה ובזמן הראב"ד וחביריו ממש, מתועדת יפה במקורות, כפי שהיפנה את תשומת-לבי לדבר חברי פרופ' י' שצמלר. ואלה דברי בנימין מטורילה: 'ומשם ע"י ימים להר געש הנקרא מונטפסלייר, והוא מקום יפה לסחורה... ובאים אליו מכל מקום לסחורה, אדום (ובשלשה כ"י: וישמעאל) מארץ אל ערה (?) ולונברדיאה ומלכות רומא... ומצרים...' (מהדורת נ' אדלר, עמ' 3). הרי, לכאורה, בהארה זו כדי לשמוט את הבסיס מתחת לטיעונו של פרופ' כ"ץ.
3. טענתו של כ"ץ: 'מפליא לראות כי בשאלות-יסוד ראשוניות ביותר, כגון אם האיסור נוהג ביום א' בשבוע בלבד או גם בשאר החגים הנוצריים, ואם המדובר באיסור אכילה או באיסור הנאה — אין לו [= ולמשיב] מסורת מבוררת', טענה זו מפליאה כשלעצמה. הרי היא מעין השאלה: כיצד נתעוררה מלכתחילה מחלוקתם של רש"י ור"ת בענין סדר כתיבת הפרשיות לתפילין והנחתן בכתים. ומה נאמר על התשובה שיצאה מלפני הראב"ד דידן (על שאלת הרב יהודה ב"ר אברהם מנמשי, כפי הרשום עליה בתשובות ר"א מטרשקון, כ"י פארמא 166, דף 23), ובה תאור סדר ברכות אירוסין ונישואין ומניניהם (מהדורת י' קאפח, ירושלים תשכ"ד, סי' קיט) ואחרת, שם (קכ) העוסקת בסדר חוליות הציצית, ועוד אחרת (סי' קכא) המדברת במנהג הנחת תפילין בימי חג ומועד שונים, וכי לא היתה בשאלות יומיומיות אלה — רבות אחרות דוגמתן — 'מסורת מבוררת'? והתשובה לכל זה היא, כמובן, כי אכן לא היתה מסורת שכזו, אלא כמה מסורות חלוקות היו, שלא נחשפו מבחינה ספרותית עד העלאתן על הכתב לראשונה ע"י פוסק מפורסם. על-כל-פנים אין הקושי הזה מיוחד לסוגיית 'יום-אידם' דווקא. והעיקר: הרי חכמי אשכנז עצמם דנו ב'שאלות-יסוד ראשוניות' אלו, וכפי שהבאתי

במאמרי, ושם בוודאי היו אלה שאלות־חיים ולא שאלות תיאורטיות, ויתמה פרופ' כ"ץ על עצמו: וכי גם להם לא היתה מסורת מבוררת?

4. כ"ץ סבור כי 'לאמיתו של דבר יש נפקא־מינה לדינא גם אם אין הישמעאלי מצוי במקום כל־עיקר; שכן השואל מזכיר בנשימה אחת עם הישמעאלי את "הגוי שכופר בחייבא צליבא" ואנו למדים ממשפט מפתיע זה כי הם נטו לתת לכופרים [קתרים ואלביגנוזים; דבריו לעיל מזה] מעמד הלכי שווה למעמד המוסלמי'. אמנם, איני מבין כיצד ניתן לכנות כופרים אלו כופרים בישו ('דכפרי בחייבא צליבא'), והרי אין כפירותם נוגעת לעקרן אדנותו של ישו, שהם רואים בו את בנו של האל הטוב, וגם ימ־אידיהם אינם שונים משל הנוצרים הכשרים, כפי שהודיעני בטובו פרופ' שצמילר, שעמו שוחחתי בענין זה. הוא הודיעני גם כי ממחקר שערך (ולא פורסם עדיין) על דמותם של האלביגנוזים בספרות העברית מתברר כי אין הם מושווים בשום מקום לישמעאלים וגם אינם מתוארים ככופרים בישו, שהרי באמת לא היו כאלה. הקטע שאלי רומז כ"ץ נקרא, בשלימותו, כך: 'וכיון דאמר הרב (ז"ל) דהני ישמעאלים מותר לישא ולתת עמהם ביום איד של נוצרים, משום ידיענין בהו דכפרי בחייבא צליבא, הילכך אם נשא ונתן ישמעאל עם הנוצרי ביום איד של נוצרי מותר ליקח מן הישמעאלי או מן הגוי שכופר בחייבא צליבא, אע"פ שהוא קונה מן הנוצרי...'. גוי־כופר זה גם הוא, כוודאי, אחד מן העממים הרחוקים שהגיעו לנמל הבינלאומי של מונפלייר, כפי שהבאנו למעלה מדברי בנימין מטודילה, ואינו לא נוצרי ולא מוסלמי. ודברי הקטע מתפרשים כפשוטם.

5. לדברי פרופ' כ"ץ, 'מה היתה תשובתו של ר' משולם על שאלה זו אין אנו יודעים. אולם השאלה חוזרת שוב בדברי הראב"ד, ולפניו יצא הדבר לאיסור ללא פקפוק'. אך אין הדבר כך. כ"ץ אינו מבחין בהדרגה הקיימת בין השאלות, שהרי באמת לא שאלה אחת לפנינו, אלא סדרה של שאלות, כפי שהערתי כבר במאמרי המקורי (עמ' 207), ואלו הן: א. קניה מן הישמעאל שקנה מן הנוצרי; פעולה זו מותרת לדעת כל המשיבים שלפנינו. ב. שליחת הישמעאל לקניה יוזמה מן הנוצרי; זו שאלת 'הרב' ובה דיברו המשיבים ולא הכריעו בה (לפי מצב השרידים שבידינו). ג. שכירת הישמעאל למלאכת התיווך, ובה נטה להתיר השואל מאת הראב"ד אך הראב"ד אסר. ד. שליחות הישמעאל מכה המוכר הנוצרי, ובה שרב אסר הראב"ד מכה ראיתו ממסכת עבודה זרה, דף ח ע"א: 'רומי שעשתה קלנדיא' וכו'... וקאמר ר' יהושע בן לוי שהוא אסור לשאת ולתת עמהן מפני שהן משועבדין לרומי להביא לשם כל צרכיהם, והלוא הם פחותים מן השלוחים, כי השלוחים בדאי קונים לצרכי השולחים ואילו המשועבדים אפשר שהם קונים לצרכי עצמם' וכו'. אין מדובר כאן, אם כן, בשלוחו של ישראל הקונה, אלא בשלוחו של הנוצרי המוכר. המצב הספרותי של הקטעים פגום, וחלקי התשובות אינם מחוברים כהלכתם. וכבר הערתי על כך. אגב: ריבוי אופני התיווך וגוניהם מעיד גם הוא על היות השאלה מעשית ולא אקדמית בלבד.

6. על דברי: 'כי זה נוהג רגיל בין חכמי ההלכה לסנף סניפים. ואינו מלמד דבר לא במקרה זה ולא במקרה אחר', העיר כ"ץ: 'אולם מי שבשר שחוט לפניו לא ירכה בראיות שהוא יצא מכלל ספק נבילה, ולגבי המאירי מדובר היה ב"בשר שחוט"; הוא קבע שהנוצרים אינם עובדים עבודה זרה ולא הוסיף "לסנף סניפים"'. סתירת דברים אלה, וביחס למאירי עצמו, ימצא עתה הקורא במאמרו של א"א אורבך, 'שיטת הסובלנות של ר' מנחם המאירי — מקורה ומגבלותיה', ספר היובל לפרופ' כ"ץ, ירושלים (תשמ"מ).

ולבסוף: הערתו של כ"ץ כי לא השתמשתי בכל מה שכתב בנושא, וכי נעלמו ממני דברים רלוואנטיים בפרסומי האחרים שמן הראוי היה לציין להם — בזה צדק, ואין לי אלא להצטער על כך; שההפסד באי־הכרת דבר מן הדברים שכתב הוא, ממילא, כולו שלי.